Adina DRAGOMIRESCU

Principiul tradițional-istoric în ortografia limbii române



A.D. – cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, Departamentul de gramatică, asist. univ. la Facultatea de Litere a Universității din București, Departamentul de Lingvistică. Doctor în filologie din 2009. Cărți: *Ergativitatea. Tipologie, sintaxă, semantică*, 2010; *Morfosintaxa limbii române*, 2010 (în colab.); *Gramatica de bază a limbii române* (în colab.); *Ești COOL și dacă vorbești corect*, 2010 (în colab.); *101 greșeli de lexic și de semantică. Cuvinte și sensuri în mișcare*, 2011 (cu Alexandru Nicolae).

În articolul din numărul anterior al revistei „Limba Română", am început prezentarea principiilor ortografiei românești actuale cu cel fonologic; vom continua, de data aceasta, cu principiul tradițional-istoric (etimologic), iar în numerele viitoare – morfologic, sintactic, simbolic, distribuțional.

1. Ce este principiul tradițional-istoric?

Fără îndoială că principiul fonologic este cel mai important pentru ortografia românească actuală, însă nu este exclusiv. Multe dintre regulile de scriere se explică din perspectiva tradițional-istorică. În articolul anterior, am văzut că dificultățile trecerii de la principiul etimologic la cel fonologic au urmărit întreaga (deși scurta) istorie a ortografiei românești.

Înainte de a putea oferi o definiție a principiului tradițional-istoric și de a trece la prezentarea modului în care acesta se aplică, este necesară o clarificare terminologică, mai precis, o discuție despre termenii „tradițional-istoric" și „etimologic". Vasiliu (1979: 16-18) arată că distincția se face, de regulă, între scrierea „fonetică" și cea „etimologică", iar raportul dintre cele două tipuri de sisteme de scriere este, în general, de tip diacronic: un sistem de scriere la origine fonetic poate deveni etimologic. Exemplul tipic pentru această situație

BDD-A20733 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:56 UTC)

îl reprezintă limba franceză, în care a existat, la un moment dat, o echivalență între scriere și pronunțare (fiecare literă reprezenta câte un sunet); situația actuală este însă diferită: sistemul de scriere francez a devenit etimologic pentru că forma scrisă a cuvintelor s-a conservat, pe când forma lor fonetică s-a modificat în timp.

Așadar, într-un sistem de scriere etimologică unei litere sau unei secvențe de litere i se asociază un sunet sau o secvență de sunete apărut(e) ca urmare a unei schimbări fonetice a sunetului (sau a secvenței de sunete) pe care litera sau literele le denota(u) inițial (Vasiliu 1979: 17). O scriere etimologică dă informații despre formele de origine ale cuvintelor, altfel spus, despre etimologia cuvintelor; de exemplu, substantivele fr. *famille, fille, fils* se rostesc [famij], [fij], [fis], dar păstrează grafia cu *l,* mai apropiată de etimoanele lat. *familia, filia, filius.*

Așa cum arată Vasiliu (1979: 19), în perioada în care s-au purtat discuțiile privitoare la înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, adică în secolul al XIX-lea, partizanii ortografiei etimologice / etimologizante susțineau adoptarea unei norme de scriere cu litere latine care să facă posibilă reconstituirea formei grafice a cuvintelor românești în conformitate cu originea lor latină, cunoscută sau presupusă (vezi exemple ca *auḑi, bătran, prandiu*, în loc de *auzi, bătrân, prânz*, din articolul anterior). Această concepție venea în contradicție cu evoluția firească de la o scriere fonetică la una etimologică: scrierea etimologică nu se creează și nu se adoptă, ci este rezultatul unui proces istoric (de evoluție fonetică a cuvintelor).

Mai adecvat pentru ortografia actuală – în care factori precum tradiția sau obișnuința de a scrie într-un anumit fel, originea sau istoria cuvintelor ne împiedică să scriem așa cum pronunțăm – este să folosim denumirea de principiu *tradițional-istoric* (Hristea 1981: 102). Excepțiile de la principiul fonetic explicabile printr-o anumită tradiție (creată în interiorul limbii române sau preluată din alte limbi, odată cu formele ori cuvintele împrumutate) nu ne oferă neapărat informații despre originea cuvintelor, ci, mai degrabă, despre obișnuința de a scrie într-un anumit fel, fără a putea formula reguli stricte, dependente de contextul fonetic / fonologic.

2. *Aplicarea principiului tradițional-istoric*

În prezentarea punctelor în care se aplică principiul tradițional-istoric în ortografia limbii române vom porni tot de la sinteza realizată de Hristea (1981: 102-104), completând-o prin folosirea instrumentelor normative în vigoare.

BDD-A20733 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:56 UTC)

Două dintre aplicațiile principiului tradițional-istoric – și cele mai semnificative – au fost anunțate încă din articolul publicat în numărul anterior: redarea literei *x* prin [cs] sau prin [gz] fără ca această corespondență să se supună unor reguli fonologice și scrierea cu *e,* dar rostirea cu *ie* la începutul unor pronume personale și al unor forme din paradigma verbului *a fi.* Încălcarea acestor două reguli, prezentate mai jos sub (a) și (b), reprezintă greșeli semnificative; în schimb, regulile prezentate sub (c)-(e) sunt mai permisive.

(a) Pentru redarea sonoră a literei *x* (care apare în neologisme, nu și în cuvinte din fondul vechi al limbii), instrumentele normative nu ne oferă o regulă, ci liste de situații în care aceasta se rostește [cs] sau [gz]. În ÎOOP[5] se spune că se scrie *x* și se pronunță [cs] în cuvinte ca: *exacerba, expediție, explozie, hexametru, oxid* etc., dar se scrie *x* și se pronunță [gz] în cuvinte ca: *exact, examen, exantematic, exemplu, exil* etc. Așa cum arată Hristea (1981: 104), în cazurile enunțate ortografia urmărește să păstreze imaginea grafică (am adăuga, adesea și fonetică) pe care aceste neologisme o au în alte limbi. Corespondentele din franceză ale cuvintelor din listele de mai sus se rostesc la fel: *exacerber, expédition, explosion, hexamètre, oxyde* (cu [cs]) versus *exacte, examen, exanthématique, exemple, exile* (cu [gz]). Vom vedea însă, mai departe, că nu se respectă întotdeauna forma fonetică a cuvintelor din limba de origine.

În DIN: 873 se încearcă o formulare mai clară a regulilor de rostire a literei *x*, bazată pe influența contextului fonetic. Însă regula este complicată și, în contextul intervocalic, imposibil de formulat cu precizie. De aceea, pentru a ști să rostim corect litera *x* este întotdeauna util să consultăm un dicționar ortoepic (DOOM[2], DIN). În DIN, regula are următoarea formă:

• litera *x* are valoarea [ks] la început de cuvânt, atunci când este urmată de o vocală (*Xenia, xilofon*), în interiorul cuvintelor, în trei situații – (1) înainte de consoană / consoane (pronunțare justificată fonetic numai înainte de consoane surde, dar recomandată de normă și în alte poziții, din cauza pătrunderii acestor împrumuturi pe cale scrisă și a tradiției, deși etimoanele franceze ale cuvintelor în cauză pot fi pronunțate cu [gz]): *excavator, inexpugnabil, inextricabil, a juxtapune, imixtiune, Sextil;* (2) după sonantele *n, r: anxios, marxist;* (3) între vocale (fără să existe o regulă): *Alexandru, axă, coxalgie, doxă, a exagera, oxid, a taxa, toxină* – și în poziție finală: *anex, chix, complex, Felix, fix, lax, linx, lux, ortodox, perplex, prolix, sfinx*;

• litera *x* are valoarea [gz] între vocale, în neologisme latino-romanice, fără să existe o regulă: *auxiliar, exact, a executa, exemplu, exotic, a exalta, a exulta.*

Majoritatea greșelilor de rostire constau în rostirea [cs] în loc de [gz] atunci când litera *x* apare între două vocale, deci în situația în care nu se poate formu-

BDD-A20733 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:56 UTC)

la o regulă fonetică. Este deci incorect să rostim [cs] în cuvinte precum *exact, examen, examina, executa, exemplar, exemplu, exercițiu, exila* etc.

Hristea (1981: 104) atrage atenția asupra câtorva aspecte normative legate de folosirea literei *x:* (1) *x* nu redă și grupul [cș], prin urmare, se scrie: *fi**cș**i, comple**cș**i, ortodo**cș**i;* (2) există unele cuvinte din fondul vechi al limbii în care grupul consonantic [cs] nu se redă prin *x,* ci prin *cs: mi**cs**andră, ti**cs**i, îmbâ**cs**i, catadi**cs**i*; (3) unele cuvinte neologice se scriu cu *cs,* și nu cu *x,* respectând grafia din limba de origine: *va**cs*** (< germ. *Wachs*), de la care s-a format în română verbul *a vă**cs**ui, ru**cs**ac* (< germ. *Rucksack*), *co**cs*** (< germ. Koks), cu derivatele *co**cs**erie, co**cs**ifica, fu**cs**ină* (< fr. *fuchsine*).

(b) Scrierea și rostirea cu *e* sau *ie* la început de cuvânt sau de silabă este reglementată de două principii diferite. Situațiile reglementate de principiul fonologic, în care scrierea și pronunțarea concordă, au fost discutate în articolul anterior. Aplicarea principiului tradițional-istoric determină existența unor excepții, în cuvinte din fondul (cel mai) vechi al limbii, mai precis în forme ale pronumelui personal și ale verbului *a fi* (vezi Vasiliu 1979: 56, Hristea 1981: 103, ÎOOP[5]: 12, DOOM[2]: XLVI, DIN: 267, 314): se scrie *eu, el, ei, ele, ea, ești, este, e, eram, erai, era, erau,* dar se rostește [ieu], [iel], [iei], [iele], [ia], [iești], [ieste], [ie], [ieram], [ierai], [ierau], cu *i* semivocalic inițial (transcris fonetic ca [j]). Influența grafiei asupra pronunțării determină apariția destul de frecventă a unor rostiri hipercorecte, de tipul [eu], [este] etc. (vezi și Nedelcu 2012).

În afara situațiilor de sub (a) și (b), Hristea (1981: 102-104) mai înregistrează și alte câteva situații de aplicare a principiului tradițional-istoric.

(c) Așa cum *e* inițial se rostește [je] în unele forme vechi în limbă, diftongul *oa* în poziție inițială se rostește *ua* (transcris fonetic [wa]), în cuvinte precum: *oaie, oaste, oală, oase, oameni,* care se scriu cu *o* în virtutea tradiției și pentru că în formele latinești care stau la baza acestor cuvinte există un *o* care s-a diftongat în *ua:* lat. *hora* > *oară* [wară], lat. *hostis* > *oaste* [waste], lat. *homines* > *oameni* [wameni]. Se spune – deși nu toți lingviștii sunt de acord cu acest lucru – că diftongul [oa] nu se poate pronunța, în română, la început de cuvânt (sau de silabă), ci numai atunci când este precedat de o consoană (*boabă, roată*). Pentru această situație nu există o regulă clară, fiind acceptată, la începutul cuvântului, în măsura în care se poate face o diferențiere acustică netă, atât rostirea cu [wa], cât și cea cu [oa].

(d) Articolul hotărât masculin proclitic *-l* este obligatoriu prezent în scris, datorită tradiției, etimologiei și unor necesități de ordin gramatical (dezambiguizarea formelor gramaticale). Acesta a dispărut de mult timp din vorbirea

BDD-A20733 © 2012 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:56 UTC)

curentă, naturală. Rostirea sa este recomandabilă în exprimarea solemnă, oficială, dar nu și în vorbirea obișnuită, unde reprezintă un caz de hipercorectitudine, explicabilă prin influența scrierii asupra rostirii (Hristea 1981: 103). Prin urmare, este firesc să rostim într-o conversație familiară, *omu' ăsta a venit* (marcând prin apostrof absența articolului), dar într-un discurs oficial se recomandă să spunem *omul de știință X*.

(e) În fine, o altă situație înregistrată de Hristea (1981: 103) privește rostirea *p* versus *b,* independentă de contextul fonetic, în unele cuvinte de origini diferite. De exemplu, deși rostim [supțire] (din perechea de ocluzive bilabiale *p / b* se alege varianta surdă, pentru că din grupul consonantic mai face parte și africata dentală surdă *ț,* iar grupul de două consoane surde este mai ușor de rostit decât un grup format dintr-o consoană surdă și una sonoră), scriem *su**b**țire,* respectând etimonul latinesc *su**b**tilis.* Din aceleași motive fonetice, rostim [opcină], dar scriem *o**b**cină,* în conformitate cu etimonul vechi slav *o**b**čina.* Scrierea nu concordă cu pronunțarea nici în cazul unor neologisme ca *a**b**sent, a**b**solut, a**b**ține, a**b**sorbție, o**b**scen, o**b**tuz, o**b**serva* pe care le rostim cu *p* pentru că în grupul consonantic apare o altă consoană surdă, dar le scriem, în virtutea tradiției și a etimologiei, cu *b* (vezi fr. *a**b**sent,* lat. *a**b**sens, -ntis;* fr. *a**b**solu,* lat. *a**b**solutus;* fr. *(s)'a**b**stenir;* fr. *a**b**sorption,* lat. *a**b**sorptio, -nis;* fr. *o**b**scène,* lat. *o**b**scenus;* fr. *o**b**tuso;* fr. *o**b**server,* lat. *o**b**servare*).

Bibliografie și sigle

1. DIN – Ioana Vintilă Rădulescu, *Dicționar normativ al limbii române ortografic, ortoepic, morfologic și practic,* Corint, București, 2009.
2. DOOM[2] – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,* ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord. Ioana Vintilă-Rădulescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005.
3. Theodor Hristea, *Principiile ortografiei românești actuale*, în: Th. Hristea (coord.), *Sinteze de limba română,* ediția a doua, revăzută și mult îmbogățită, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 99-109.
4. ÎOOP[5] – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație,* ediția a V-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.
5. Isabela Nedelcu, *101 greșeli gramaticale,* Editura Humanitas, București, 2012.
6. *Trésor de la Langue Française*, disponibil la http://atilf.atilf.fr/tlf.htm
7. Emanuel Vasiliu, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și cu fonologia,* Editura Universității din București, București, 1979.

BDD-A20733 © 2012 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:56 UTC)